

Oksana Shkurgan

Studia nad muzycznym dziedzictwem Ukrainy. Recepcja i adaptacja muzyki tworzonej w Rzeczypospolitej dla Kościoła rzymskokatolickiego w środowiskach unickich w XVII i XVIII wieku

STRESZCZENIE

Współczesny stan wiedzy o życiu muzycznym wielowyznaniowej i wieloetnicznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów otwiera nowe perspektywy badań nad twórczością sakralną związaną z tradycyjną kulturą duchową wschodniego chrześcijaństwa. Wschodnie i południowo-wschodnie tereny Rzeczypospolitej zamieszkiwali, obok Polaków, Litwinów, Żydów, Tatarów i innych grup etnicznych, także Rusini (Ukraińcy i Białorusini), wyznawcy Kościoła prawosławnego i Cerkwi unickiej, którzy stworzyli swoją własną religijną kulturę muzyczną. Wyróżniała się ona odrębnym stylem muzyki cerkiewnej ukształtowanej na podstawie sztuki bizantyjsko-słowiańskiej i miejscowych tradycji, wzbogaconej jednak o osiągnięcia zachodnioeuropejskiej kultury muzycznej, przede wszystkim o zdobycze muzyki tworzonej w rzymskokatolickich polskojęzycznych środowiskach Rzeczypospolitej. Zachowane do naszych czasów rękopiśmienne kodeksy i starodruki z XVII i XVIII wieku tradycji ukraińskiej, w większości należące do zabytków kultu cerkiewnego, stanowią dziś bardzo cenny materiał dokumentacyjny, potwierdzający rozpowszechnienie i rozwój muzyki cerkiewnej tworzonej w unickich środowiskach ruskich (ukraińskich) na pograniczu kultur słowiańskich na wschodnich i południowo-wschodnich rubieżach dawnej Rzeczypospolitej, na terenie współistnienia obrządków rzymskokatolickiego i greckokatolickiego, na terytorium, które obecnie znajduje się w granicach Polski i Ukrainy.

Muzyczne dziedzictwo Ukrainy z XVII i XVIII wieku jest znane dziś z muzyki religijnej tworzonej w środowiskach obrządku wschodniego (prawosławnego i unickiego), a także z twórczości epickiej i ludowej Ukraińców. W środowiskach unickich, w tym w środowiskach greckokatolickiej ludności ukraińskojęzycznej zamieszkałej w Rzeczypospolitej, funkcjonowała w XVII i XVIII wieku muzyka religijna tworzona na potrzeby Cerkwi unickiej – muzyka liturgiczna (śpiew monodyczny i śpiew wielogłosowy, tzw. *śpiew partesny*) oraz paraliturgiczna (pieśń religijna). Innowacje stylistyczne, a także rozkwit cerkiewnej muzyki monodycznej, wzbogaconej o nowe tendencje stylistyczne, przyczyniły się do przeprowadzenia nie później niż w drugiej połowie XVI wieku reformy zapisu nutowego – z dawnego bezliniowego (tzw. *kulizmy*) na system pięcioliniowy, od kiedy monodyczne śpiewy cerkiewne notowano na systemie pięcioliniowym, tak zwaną *kijowską*

notacją kwadratową. Zapisem tym notowano następnie przekazy cerkiewnej muzyki wielogłosowej (koncertów *partesnych*) oraz melodie pieśni religijnych funkcjonujących w środowiskach unickich.

Celem pracy doktorskiej było zbadanie recepcji i adaptacji muzyki tworzonej w Rzeczypospolitej dla Kościoła rzymskokatolickiego w ukraińskojęzycznych środowiskach unickich w XVII i XVIII wieku. Przeprowadzone na podstawie autopsji bogatego materiału źródłowego (rękopiśmiennego i drukowanego) badania wykazały, że na potrzeby tworzenia muzyki liturgicznej (koncertów *partesnych*) i paraliturgicznej (pieśni religijnych) wyznawcy Cerkwi unickiej zapożyczali materiał melodyczny i wzorowali się na zdobyczach kultury muzycznej funkcjonującej w polskojęzycznych środowiskach rzymskokatolickich Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W ikonografii źródeł ukraińskiej monodii sakralnej z XVII wieku odnaleziono wyobrażenia instrumentów muzycznych, które unitom byli znane z zespołów wykonujących muzykę wokalnie-instrumentalną tworzoną dla Kościoła rzymskokatolickiego. Pochodzące z klasztoru bazylianów w Supraślu przekazy 6-głosowych koncertów *partesnych* z przełomu XVII i XVIII wieku, w których stwierdzono wykorzystywanie techniki koncertującej charakterystycznej dla rzymskokatolickich koncertów kościelnych należą, jak ustalono, do ogólnie znanego repertuaru *partesnej* twórczości sporządzonego w ośrodkach cerkiewno-śpiewackich dla potrzeb Kościoła obrządku wschodniego, należącego dziś do dziedzictwa Ukrainy.

W rękopiśmiennych i drukowanych śpiewnikach (m.in. w *Bohohłasnyku*, Poczajów 1790–1791) oraz rękopiśmiennych i drukowanych pracach o treści katechetycznej z drugiej połowy XVIII wieku powstałych w ukraińskojęzycznych środowiskach unickich (m.in. opublikowanych w Poczajowie), w większości pochodzących z południowo-wschodnich obszarów dawnej Rzeczypospolitej, stwierdzono obecność pieśni z polskiego repertuaru rzymskokatolickiego, w tym proveniencji jezuickiej (z drukowanych prac misjonarza ks. Szymona Majchrowicza (1717–1783)). Utwory takie były następnie śpiewane przez wyznawców Kościoła greckokatolickiego w języku oryginału (po polsku), w przekładach na język ukraiński lub w parafrazach. Opublikowane pieśni z tekstem w języku polskim autorstwa unitów (o. Kornela Sroczyńskiego (1731–1790) i innych anonimowych twórców) potwierdzają fakt tworzenia przez bazylianów polskojęzycznych pieśni religijnych, a w szczególności świadczą o powstaniu nowych utworów przy wykorzystaniu melodii znanych pieśni zarówno z repertuaru Kościoła greckokatolickiego, jak i rzymskokatolickiego. Pieśni śpiewane w języku oryginału (po polsku) przez wiernych Cerkwi unickiej w czasie misji bazylikańskich głoszonych, poczynając od lat 60. XVIII stulecia na południowo-wschodnim

obszarze Rzeczypospolitej, na terenie współistnienia obrządków greckokatolickiego i rzymskokatolickiego, potwierdzają nie tylko ich recepcję i adaptację na gruncie unickim, ale także świadczą o możliwości wykonywania tych utworów przez łacinników, biorących udział w ludowych misjach bazylikańskich, które jako potężny środek oddziaływania duszpasterskiego skłaniały wiernych do pokuty i pojednania. Pieśni z polskiego repertuaru rzymskokatolickiego wydane w unickich pracach o charakterze katechetycznym z ostatnich dekad XVIII wieku (edycje poczajowskie oraz wydanie pt. *Misja Bialska* (Supraśl 1792) o. Tymoteusza Szczurowskiego (1740–1812)) potwierdzają ich ówczesną popularność wśród wiernych Kościoła greckokatolickiego, a także świadczą o znaczeniu i roli tych pieśni religijnych w działalności misyjnej bazylianów.